

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Вихра Господинова Баева, ИЕФЕМ – БАН

за дисертационен труд на тема

НЮ ЕЙДЖ В БЪЛГАРИЯ: ЖИТЕЙСКИ ПРОЕКТИ И ПРАКТИКИ ЗА САМОУСЪВЪРШЕНСТВАНЕ

от Анелия Иванова Манова с научен ръководител доц. д-р Николай Вуков,
за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма Етнология

Дисертационният труд на Анелия Манова разглежда една **подчертано актуална** за нашата хуманитаристика тема – измеренията и проявите на Ню ейдж (НЕ) движението в България в съвременността. Това е мащабно явление, което се заражда в западните общества и набира все по-голяма популярност, като прониква и се разпространява и у нас, особено през последното десетилетие. Въпреки своята хетерогенна, дифузна и неинституционална природа НЕ поставя все по-видим отпечатък върху съвременната социокултурна ситуация, като засяга по различни начини широки слоеве от българското общество. Става дума за една обща тенденция на духовни търсения, културни трансформации, жизнени стратегии и практики, свързана с очакването на „нова ера“ в развитието на човечеството – *Епохата на Водолея*, време на еволюирала духовност и „висока вибрация“, което ще донесе *любов, радост, изобилие, мир и хармония* (с. 53). Така в различните си форми НЕ движението се насочва към конструирането и отстояването на „нови“ духовни ценности като холизъм, осъзнатост, позитивно мислене, хармония между тяло и дух, материално и нематериално, любов към себе си, толерантност към различието, екологична загриженост и пр.

Важно е да се отбележи, че Анелия Манова вече има натрупан **значителен опит** в изследванията в сферата на НЕ. Още като студентка по Етнология в ПУ „Паисий Хилендарски“ тя насочва изследователските си дирения, а несъмнено и личния си човешки интерес към тази динамичната и предизвикателна област. Близо едно десетилетие тя наблюдава и проучва различни форми на НЕ, запознава се с актьори и лидери в това поле, посещава и лично участва в разнообразни събития и практики. Тези проучвания намират

израз в бакалавърската ѝ дипломна работа (*Ню ейдж културата – практики за духовно израстване*. 2012), както и в магистърската ѝ теза (*Общността Фалун Дафа. Практики за самоусъвършенстване*. 2014). Нещо повече, те дават плодотворна основа за работата ѝ върху докторската дисертация, като ѝ осигуряват задълбочено познание за отделни случаи, но и широк поглед върху общата картина на НЕ движението в България и същевременно развиват нейната чувствителност към специфики и общи тенденции в неговото формиране и развитие. Така дисертационният труд се явява естествено продължение на научните ѝ занимания, като ги извежда на едни нов качествен етап.

Дисертационният труд на Анелия Манова, озаглавен *Ню ейдж в България: житейски проекти и практики за самоусъвършенстване* е в размер от 270 с., като основният текст е 242 с. и включва увод, три глави, заключение и библиография със 153 заглавия на български и английски език. Добавени са и 28 с. приложения с различни документи, снимки от интернет източници и от личен архив, дешифрирани части от беседи, аудиозаписи от беседи и др.

Краткият и стегнат **Увод** представя основните параметри на изследването: цели, задачи, методология, емпирична база и теоретична рамка, структура на текста и изследователски въпроси. Отчита се многопластовата и сложна природа на явлението НЕ, която едва ли подлежи на пълно описание в рамките на една дисертация, но самото въвеждане на НЕ проблематиката в полето на академичните изследвания у нас има приносен характер. Изведени основните концепти – *житейски проекти и практики за самоусъвършенстване*, чрез които дисертантката избира да подходи към темата. Така тя формулира основните си задачи: да проследи каква роля играе НЕ в съвременността и как оформя определен пласт от социокултурния пейзаж на постмодерните общества; да разгледа неговите аспекти при създаване на житейски проекти чрез практики за самоусъвършенстване и да потърси отговор на въпроса какви нужди обслужват житейските проекти, съставени по този начин (с. 6). Обоснован е и изборът на двата основни случая, които ще бъдат описани и анализирани в хода на изложението: десетдневният курс за медитация Випасана, провеждан ежегодно в България, и публичната фигура на Ванеса Виденова, астролог и *инфлуенсър* с видимо присъствие на НЕ сцената у нас през последните години. Защитен е изборът на качествени методи за изследване и по-специално на подходите на етнологията и антропологията, както и обръщането към съвременни теории върху

явления като *модерност, постмодерност, глобализация, технологичен напредък, нови форми на комуникация и изграждане на идентичност* (с. 7). Заявена е амбицията трудът да запълни една осезаема празнина в съвременната българска хуманитаристика, като зададе първия образец в проучванията върху НЕ и така да допринесе за разглеждането на явлението в една нова, различна перспектива, а също и в разработката на осъвременени методи за изследване на зададеното поле.

Първа глава, *Световни перспективи и български контексти*, очертава различни подстъпи към явлението НЕ. Авторката започва с кратка ретроспекция на личния си опит и своето *прохождане в полето* на НЕ изследванията, след което се насочва към необходимия според изискванията на жанра преглед на водещите автори и техните изследвания по темата. Взети са под внимание разнопосочните *дефиниции и дебати* около границите и съдържанието на понятието НЕ, неговите характеристики и доколко изобщо то е целесъобразно, като се има предвид изначалната дифузност, разнородност и вътрешна динамика на процесите, които означава. В крайна сметка Анелия Манова предлага свой собствен ракурс към НЕ и избира да го разглежда като култура, по-точно *културен фон*, „*дух на времето*“, който *побира в себе си духовни търсения* и е *обусловен от западната култура* с присъщите и характеристики като индивидуализъм и глобализъм (с.25). Лично аз имам известни резерви към термина *НЕ култура*, доколкото той предполага нещо относително завършено и статично, което се отнася към сравнително стабилна и постоянна човешка общност. Всъщност става дума за динамично и постоянно променящо се явление с неустановени граници, което названието *движение* сякаш улавя по-добре. Разбирам обаче опасенията на дисертантката, че в *движение* може да се провиди смисълът на организираност и институционалност и да се свърже с концепцията за Нови религиозни движения (НРД), от която тя съзнателно се разграничава. В този смисъл приемам нейния избор и резултатите, които дава подходът към НЕ като феномен на културата.

Важен момент в очертаване на спецификата на НЕ е поставянето ме в диахронна перспектива. Дисертантката проследява явления и личности, които проправят пътя за появата НЕ философията: теософската школа на Елена Блаватска, екзистенциализмът като философско течение и неговите културни проекции, фройдистката и юнгианската психологическа школа, хипи движението от 60-те години на XX в., движението за еко селища и живот извън „матрицата“ на капиталистическия свят, както и някои

социалистически „феномени“ от типа на Кашпировски и Ванга. Тук бих допълнила и развитието на йога движението – както в световен план, така и у нас, което също изиграва своята роля, като подготвя почвата за развитието на НЕ идеологията, а продължава да има важно място в нея и до наши дни.

Отделни части на главата са посветени на идеи и методи от психологията и психоанализата, които влияят пряко и са заимствани от НЕ философията, както и на нейното отражение в знакови литературни творби. Очертават се основни характеристики на НЕ, обединяващи иначе разнородните явления, течения и практики, които се числят към негово поле. Това са идеите за холизъм (между тяло и дух, между хората и вселената), идеята за всепроникваща божественост (впрочем наричана често *Източника*), за прераждане, карма, позитивно мислене, енергии и вибрации, здраве и изцеление, веганство и вегетарианство, същества от други светове (ангели, духовни водачи, извънземни) и общуването с тях, реабилитиране на женското начало, очакването на Новата епоха и пр.

Особено ценна според мен е частта *Предварителен теренен опит и подготовка за настоящия дисертационен труд*. В нея авторката отделя време за авторефлексия, като описва личния си опит, свързан с проявите на НЕ в България. Именно тук тя мотивира и зибора на двете основни понятия, *самоусъвършенстване* и *индивидуален житейски проект*, които ѝ позволяват да се справи с необозримото море от форми и прояви на НЕ. Освен всичко останало, това е и ценен принос в проследяване на историята на това движение у нас и очертаване на съвременната му картина: споменати, макар и накратко, са многобройни и разнообразни течения и социални актьори, оставили своя отпечатък в неговото развитие. В подобна история на НЕ в България виждам и бъдеща възможност за развитие на творческия потенциал на Анелия Манова като изследовател. Подобно мащабно начинание няма да е лесно, но със сигурност ще е полезно и приносно и именно Анелия има нужния опит и потенциал да го направи.

В първа глава внимателно се обговаря и теоретичната рамка на изследването, очертаваща общия пост-модерен фон, на който НЕ се разгръща и процъфтява. На основата на богат набор от съвременни философски съчинения са открити ключови характеристики на пост-модерната ситуация, които пряко стимулират появата и популярността на явлениято: *безпокойството на модерността*, фрагментираната идентичност, разпадът на големите разкази и идеологии, загубата на влияние на традиционните религии,

ускоряването на времето и свиването на пространството и др. Като приносна откроявам и частта *Контексти на Източна Европа и в частност България*, където своеобразни предходници на НЕ у нас се откриват в учението на Бялото братство и кръгът около Людмила Живкова по времето на социализма, както и в самия социализъм като (неосъществен) проект. Заключителната част на главата проблематизира избраните от авторката *Методи при изследване на Ню ейдж културата и изследването на конкретни терени*. Внимателно и убедително са обосновани включеното наблюдение (макар авторката да не го нарича така), воденето на пост-дневник и автоетнографията – един изключителното труден и предизвикателен метод, който обаче дава безценни резултати, ако бъде правилно използван. Не съм напълно съгласна с отказа от биографичния метод – убедена съм, че използването на лични разкази би дало допълнителен ракурс към темата, особено при случая Випасана, и препоръчвам подобно успоредяване на двата подхода в бъдещи разработки.

Втора глава „Освободени“ личности – усъвършенстване на Тяло и дух. („нека всички бъдат щастливи“) разработва първия конкретен случай на НЕ проява, десетдневният курс за медитация Випасана, проведен в Националния детски комплекс в с. Ястребино през есента на 2015 г. Дисертантката дава плътно етнографско описание на практиката по дни (10 на брой), като я поставя в по-широк контекст, включващ предварителните приготовления, пристигането ѝ и запознаването с останалите участници, приключването на курса. Лично аз очаквах да науча и как е отпътувала, тъй като тревогите на авторката по този въпрос са описани подробно в началото, а в последна сметка читателят остава в неведение. Този въпрос е важен не толкова с оглед на фактологията, а за да се види доколко е подействала популярната НЕ максима, че „всичко ще се нареди от само себе си“.

Наред с това е обърнато внимание на организацията, структурата и йерархията в курса. Разгледани са ролите на различните социални актьори: нови и стари ученици, служещи, организатори, учители, мениджъри на групите за мъже и жени. Обърнато е внимание на създателя на курса – Шри Гоенка, както и на фигурата на Буда Макар и покойници, и двамата на практика играят ключови роли в провежданите по време на курса беседи, както и в цялостната атмосфера на събитието. Не става ясно обаче защо предложените описания са определени като *пътеписен разказ* (с. 97), доколкото пътуването заема само малка част от проведения терен, а основната му част протича на едно място –

вероятно техническа грешка, която следва да се коригира (има я и в Автореферата). Бих предложила *личен разказ* или *разказ от първо лице*.

Терен Випасана поставя сериозни трудности от методологичен характер, доколкото изисква пълна промяна на начина на живот на изследователя и същевременно не позволява използването не само на записващи устройства и камери, а дори на лист и молив. Това налага дисертантката да разчита главно на *наблюдение* и *самонаблюдение*, като развива метода на *пост-дневника* и *автоетнографията*. Тук искам да поздравя специално Анелия Манова за особената смелост, с която се *потопя* напълно в терена и участва в него не само с интелекта си, а и с цялостната си личност. Така тялото на изследователя, а също и неговата психика се превръщат в инструмент на теренното проучване. Напълно обяснимо е, че преживяното по време на Випасана поставя сериозни предизвикателства пред авторката, отключва в нея размествания и трансформации, които значително затрудняват и забавят научното описание и обобщение на резултатите. Независимо от всичко тя се е справила успешно и успява да предложи един поглед отвътре, който е ценен и приносен като научно знание. Предполагам, че тя все още не е готова да осмисли научно и да представи и по-дълбоките ефекти от това преживяване в личен план – вероятно автоетнографията също си има своите граници. Независимо от това методологията, с която дисертантката подхожда към случая Випасана, има новаторски характер и може да бъде вдъхновение за бъдещи изследователи, които се насочват към подобни трудни терени и не се страхуват да поемат рисковете на „пълното потапяне“.

Втора глава завършва с аналитична част, открояваща ключови елементи в курса Випасана като конкретен случай, които са представителни за НЕ движението като цяло: претенцията за *общовалидност*, проявите на *глобализация*, стремежът към *нормализация* и ключови понятия като *тяло и дух*, *самонаблюдение* и *самоконтрол*, *самоусъвършенстване*, *прераждане* и *карма*, *излизане от цикъла на преражданията*, както и въпросите за времето и смъртта. Всичко това убеждава читателя в направеното от Манова заключение, *че терен „Випасана“ е ценна илюстрация на практика, свързана с Ню ейдж културата в съвременността* (с. 180).

Трета глава, озаглавена *Житейски проекти: „лего“ личности – играта на преформулиране на проект и идентичност („ти не си зодията си“)*, се насочва към областта на астрологията – една област на езотерично знание, откъдето всъщност идва и

самото название на НЕ движението (заради очакваното настъпване на новата *Ера на Водолея*) и която се явява до голяма степен емблематична за него. *Терен Астрология* се отнася до случая на *Vansastrology* – популярен български ютуб канал, посветен на тази тематика, и на неговата създателка и водеща Ванеса Виденова. Чрез описание и контент анализ на съдържанието на този канал авторката извежда някои ключови НЕ представи и мотиви, които вече е идентифицирала в първа глава на дисертационния труд.

Обсъжда се своеобразното преобръщане на традиционните астрологични представи за предопределеност на човешкия характер и жизнената траектория на индивида от разположението на планетите в неговата натална карта. Както Ванеса Виденова, така и други астролози от НЕ тип настояват, че астрологията е по-скоро инструмент за самопознание, осъзнаване и промяна и има потенциала да помогне на всеки да се справи с предизвикателни аспекти на характера си и различни житейски трудности. Оттам и мотото *Ти не си зодията си* – всеки човек е свободен да се развива и самоусъвършенства, за да постигне по-щастлив живот, стига да го желае истински. Като конкретен пример са разгледани предложените от Ванеса техниките за *засилване на елемента огън* при личности, в които той е слабо развит или потиснат, тъй като не е добре застъпен в наталната им карта. Така като „червена нишка“ в хода на анализа отново изпъкват концептите за *житейски проект* и *практики за самоусъвършенстване* – този път обвързани с полето и инструментите на астрологията.

Като представителен пример за тези концепти дисертантката анализира житейската траектория на самата Ванеса Виденова, като обръща внимание на особеното преплитане на частен и публичен образ, обусловено от спецификите на интернет пространството и практиките на споделяне в социалните мрежи. Така твърде лични теми като начина на хранене, сексуалността и доходите на Ванеса се обсъждат от самата нея и се коментират в текста на дисертацията като стъпки към осъществяването на желания житейски проект и конструирането на съответния публичния образ в унисон с ценностите на НЕ идеологията. Именно това само-създаване и само-сглобяване на личността в частен и публичен план дава основание на авторката да предложи интересния термин „*лего*“ *личности*, който сякаш остава недостатъчно обговорен и развит.

Освен другите си аспекти, проектът *Vansastrology* и неговите последователи дават интересен пример за характерното за съвременността формиране на дифузни и „хлабави“

общности от единомишленици и почитатели, базирани в значителна степен на интернет и социалните мрежи. Това е още един аспект на темата, който остава само загатнат. Бих препоръчала неговото развиване в бъдеще, защото той може да хвърли допълнителна светлина върху механизмите, чрез които НЕ движението функционира и печели последователи. Може би един поглед към изследванията върху младежките субкултури, групите по интереси и хоби общностите ще разшири възможните посоки на анализа. Не приемам и термина *вярвания* по отношение на астрологията – бих предложила концепти, възгледи, идеи. Вярването е нещо, което отправя към традиционната култура и наследените в нея представи, а тук става дума по-скоро за специфични знания, макар и непризнати от официалната наука. При астрологията има разработена система от процедури и тълкувания, която се развива векове наред и се доближава до науката, макар да има и мистично-субективен аспект.

Заключението на дисертационния труд обобщава извършеното в отделните части и на тази основа формулира няколко основни изводи за спецификата на НЕ движението, за способността му да се адаптира към различни постмодерни контексти и да се мултиплицира в хетерогенни и взаимно преливащи форми, тясно свързани с новите форми на комуникация и технологии. Отново се акцентира върху разграничаването на НЕ от НРД и се утвърждава спецификата му като *огромно и многопластово поле* на изследване, което предстои да се развива и обогатява с нови разработки. Непрестанно нарастващата популярност на НЕ се свързва с търсене на алтернативна духовност, с нуждата на съвременния човек от компенсиране на липсата на ориентири и смисъл при нарушените контури на традиционната религиозност. НЕ дава възможност за разнообразие от житейски проекти, постигани чрез практики за самоусъвършенстване, които предлагат различни алтернативи на съвременните общества или отделните им аспекти. Като специфично съвременно явление НЕ изисква и новаторски и гъвкави методи на изследване, примери за каквито дава и настоящата дисертация.

В заключение ще кажа, че предложеният дисертационен труд е ценно и новаторско изследване в една нововъзникнала и почти непроучена област на хуманитарното знание у нас. Независимо от посочените в хода на изложението недостатъци, непълноти и препоръки, текстът има приносен характер за обособяването и развитието на проучванията върху НЕ движението в национален и глобален план и в разработването на съответната на това теория

и методология. Авторката му Анелия Манова показва отлично познаване на значим корпус от изследвания по темата, а също и на ситуацията на терен с многобройните ѝ особености и специфични прояви. Дисертантката проявява отлични умения за работа на неспецифичен и дори предизвикателен терен, за структуриране и обобщаване на разнородни източници и материали и за задълбочен и креативен анализ на сложна и хетерогенна материя.

В хода на работата си по текста докторантката е взела участие в два научни форума и е подготвила три публикации в академични издания, две от които вече са факт, а третата е предадена за печат (вж. Списък с публикациите). Тя е подготвила и представила надлежно целия набор от необходимите за процедурата материали и документи в съответствие с Чл.36 (1) от Правилника за развитие на академичния състав на ПУ. Изготвеният от нея Автореферат отговаря на изискванията на съответните правилници и отразява адекватно основните резултати, постигнати в дисертацията. Посочените в края му приноси на дисертационния текст са вярно и коректно формулирани.

На основание на казаното дотук давам своята положителна оценка за дисертационния труд на тема *Ню ейдж в България: житейски проекти и практики за самоусъвършенстване*, както и за съпътстващата го документация. Убедено предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор” на Анелия Иванова Манова в област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма Етнология.

10.01. 2020 г.

София

Изготвил рецензията: .....

Доц. д-р Вихра Баева